

Љубинко Пушић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

УДК: 316. 334: 502.22; 504.61
Оригинални научни рад
Примљен: 07. 06. 2013.

СОЦИОЛОГИЈА ОКРУЖЕЊА КАО НАЈШИРИ ОКВИР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ГЛОБАЛИЗУЈУЋЕ ДРУШТВЕНЕ СТВАРНОСТИ

Сажетак: Свејројсимајући процеси глобализације у великој мери су допринели својеврсној конфузији у покушајима научној одјонећања њене обухвајности, узрока и домета. У раду се полази од идеје да је окружење релевантан социолошки појам уз помоћ кој се најкомплексније и најкомплетније могу приказати уједињаји глобалних процеса на друштвеној стварности. Такође се показује како је социологија окружења, као једна од посебних и веома младих, али увелико естаблираних социолошких дисциплина, веома погодан емпиремолошки оквир за истраживање свих чинилаца глобализације. У раду се разматра однос социологије окружења према њеним темељним и заједничким подпроцесима којима се дефинишу глобализација и одрживи развој: Ти подпроцеси дефинишу се као политички, економски, еколошки, технолошки и културни. Надаље, промишља се о ујемељености истражања за најмањим заједничким теоријским и делатним именицом ових подпроцеса. У том смислу ошвара се и истражање плаузибилности идеје о одрживом развоју, као пресецинице поменутих подпроцеса глобализације.

Кључне речи: глобализација, социологија, окружење, друштво, одрживи развој

Увод

Данас више не може бити сумње о томе да се готово целокупан научни дискурс креће унутар процеса који имају снажна глобализујућа усмерења. Како наука не постоји мимо општих цивилизацијских токова, то је сасвим очекивано да постоје међусобни 'пробоји' унутар оног што није наука и што би се могло назвати свакодневни живот и оног што се уобичава у идеје које имају научну релевантност. На самом почетку желимо да нагласимо како живимо у времену када су мегапроцеси глобализације таквог интензитета и усмерења да се може говорити о њиховом свепојимајућем дејству. Сваком ко се домашио могућности или пак потребе да се бави темом глобализације, јасно је колика се множина расправа на ову тему води у последњих бар две деценије. Такве расправе нису мимоишле ни једну посебну науку, али су у неким од њих више а у другим мање присутне. Чини нам се да су они кругови који обележаву интересовања друштвених наука ипак нешто испуњенији овим дискусијама, премда и техничко-

технолошке науке у многим областима дају снажне импулсе за оно што се касније уобличава у (последично) интересовање друштвене мисли. Наравно, не мислимо да су природне науке поштеђене снажних утицаја ових мегапроцеса, али је њихов пут комуницирања са друштвеном ставрности сасвим другачији и, усуђујемо се рећи мирнији, те обележен снажнијим хуманистичким поривима. То посебно долази до изражаја код расправа које иницира идеја о одрживом развоју; више него у случају разматрања узрока и последица глобализације, онако како се ове расправе воде у друштвеним наукама. И, показало се, управо је комплекс проблема који се везују за природно окружење (дакле, онај за који је посебно заинтересована социологија окружења) необилазна спона између природних и друштвених наука. Осим бројне и брзорастуће литературе на ову тему о томе више него речито говори и преглед само једног годишња часописа за социјалну екологију у нашем непосредном окружењу. Кључне речи које у овом случају повезују природне и друштвене науке и посебно социологију су: социјална екологија, биоетика, човек и природа, окружење и интердисциплинарност (Krznar, 2009).

Једна од последица дејства ових мегапроцеса јесте и дневно растућа продукција књига и једнако научних и популарних чланака у којима се постављају многа питања која се односе на узроке и последице глобализације и одрживог развоја. Спајање ова два „теоријска света“ представља неку врсту методолошке алхемије, с обзиром да, за разлику од глобализације, појам и садржај одрживог развоја још увек припадају свету „флуидне науке“. Премда би и у случају глобализације могло да се каже како је још увек реч о процесу тражења заокруженог система значења, у случају одрживог развоја уобличавање појма исувише је дифузно. Између осталог, можда, и због тога што је у оба случаја реч о својеврсној „научној роби“ која има своју растућу политичку цену. Оваква судбина значењских новума у друштвеним наукама није непозната. Многобројна су тражења смисла оних процеса који уобличавају свакодневни живот, као и покушаји да се угледа хоризонт њихових постигнућа. Оваква очекивања, на жалост, у многим случајевима измичу, али се покушаји и брзина појављивања наслова са таквим покушајима сваким даном увећавају. Другим речима, да би се пратила продукција мисли које се обраћају узроцима и последицама глобализујућих процеса, потребна је посебна и још неизумљена мегамашина. Верујемо да тражење одговора на питања која почињу речима ’глобализација’ (globalization) или ’одрживи развој’ (sustainable development) путем глобалних електронских мрежа нуде несагледиве количине података. Велико загушење информацијама овакве врсте само за себе говори и о некој врсти тематске помаме, али и можда о реалној потреби да се траже одговори на питања са којима се савремени свет судара. Међутим, у првом случају наука као да је и сама упала у замке глобализације. Појављују се све нове и нове класификације погледа на глобализирајуће процесе, траже се њихове идеолошке залеђине и покушава да продре иза њихових мисаоних конструкција. Више нису довољни само удаљени и супрот-

стављени погледи попут, на пример, 'хиперглобалиста' и 'скептика' или између оних који у свему виде само 'процес' или пак 'пројекат'. Реалност се ипак опире класификацијама које представљају идеалтипске представе о глобализацији и последично о друштву. „Док преко две милијарде људи живи без електричне струје, тешко је говорити свету као о глобалном селу“ (Martin, Metzger & Pierre, 2006: 500). Исти аутори ће с разлогом напоменути да је тешко говорити о теоријском консензусу самог смисла глобализације јер ни појмовна одређења нису истоветна у многим комплементарним и контактним научним дисциплинама. Зато се и значења „света“ понекад битно разликују у појединим перспективама: политичких наука, културне антропологије, економије или урбане географије, на пример. Док је можда могуће говорити о 'светском ризичном друштву' онако како га је резумео У. Бек (Bek, 2011), тешко да има смисла говорити о 'светском друштву' чак и када идејну водилу представља глобализација. Управо с разлозима таквог полазног епистемолошког разликовања између појединих наука и дисциплина, уводимо појам *окружења*, као својеврсни најмањи заједнички именулац.

Готово да нема социолога који није покушао да пронађе себе у овој теми; како оних који представљају сам тренутни врх унутар заједнице социолошких посленика, тако и свих осталих. Данас као да није могуће начети ни једну социолошки релевантну тему а да се питања глобализације и одрживог развоја не испоставе као увезан пар централне теме: без обзира да ли је реч о узроцима или о последицама одређених друштвених промена. Као да је реч о научном 'бити или' не бити'. У таквим околностима уобличава се и једна за науку штетна пракса – глобално и безусловно мерење научних постигнућа. И управо у том покушају мерења речене две теме, глобализација и одрживи развој, налазе се у самом врху глобалне заступљености у друштвеним наукама. Делимично, али неуверљиво образложење за овакво стање могло би бити оно које се везује за нужно промишљање о појмовима који се распростиру на све научне дисциплине и области и које представљају неку врсту научног везива. Када би то било тачно, то би значило да се пре 'уласка' појмова глобализације и одрживог развоја, у друштвеном свету није одвијало ништа што би изазивало потребу за њима. Биће да та множина интересовања сама по себи ништа не објашњава ван рецентних захтева за глобализацијом научних погледа на друштвену стварност, односно да је реч о својеврсном постмодерном академском и истраживачком еталону. Тако је и научно осветљавање глобализације постало део процеса глобализујуће истраживачке праксе.

1. Позиција окружења у социологији

Унутар веома разгранатог социолошког научног стабла већ више од три деценије развија се једна посебна грана која, између осталог, омогућава сасвим специфичан поглед на глобализацију и на одрживи развој, али која, на жалост, у

нашој социологији још увек није пронашла своје одговарајуће место. Реч је о парадигми *окружења*. О ком и каквом је окружењу реч?

На самом почетку и најкраће, реч је о парадигми која заменила социолошки осиромашени појам *еколоије* и која је у енглеском језику и у социолошкој литератури позната као *environmentalism*: а из ње већ сасвим природно израста и социологија окружења. Међутим, живимо у свету који је окован појмом екологије и који је препун често и контродикторних значења овог појма. Сам тим не изаостају и крајње ненаучна тумачења разлика између елементарних појмова. Тако се, на пример, могу наћи тврдње је екологизам идеологија која даје аналитичку дескрипцију друштва и његовог односа према животној средини, док је енвајронментализам један технократско-административни модел решавања еколошких проблема (Nadić, 2007: 14-15). Уколико, међутим, енвајронментализам разумевамо у једном сасвим специфичном и веома уском сегменту попут друштвеног активизма који је усмерен на разне облике утржености природне средине, тад можемо да у дискусију укључимо и идеје о 'смрти енвајронментализма' (Shellenberger & Nordhaus, 2004). При чему никако нећемо сметнути са ума да је то пре једна американизована варијанта разумевања енвајронментализма, него што би се могло говорити о општим значењима. Да ова идеја ипак завређује посебну социолошку пажњу говори и чињеница да почетком овог века почиње да се назире и један аналитичко-критички однос ка оваквој врсти политички интонираног енвајронментализма (Lomberg, 2001). У Европи политизација проблема окружења има знатно мекши национално-територијални приступ него што је то у Америци, али су и питања која се налазе у центру скептичких погледа на енвајронментализам и одрживи развој постављена на знатно виши ниво, односно тичу се пропитивања самих теоријских упоришта идеје о одрживом развоју. У социологији окружења је препознато до које мере основни приступи предмету, дефиниције проблема и истраживачка интересовања могу да се разликују када је реч о САД и Европи (Pušić, 2013).

Свакодневно се срећемо са мноштвом питања и проблема чије централно место представља неки вид заинтересованости за квалитет живота а он се све чешће адресира квалитету животне средине. Чињеница је да човек све више утиче на природну средину и све теже проналази одговоре о могућностима да са природом створи плодотворну кохабитацију. Многе научне дисциплине покушавају да пронађу одговоре на нагомилане и умножавајуће проблеме, отварају се ка другим наукама и као да схватају како нарушено природно окружење данас захтева цивилизацијску потпору (Pušić, Rajvančić, 2010: 273-274). Међутим, већ код самог назива може да дође до одређене забуне. Наиме социологија окружења се на најчешће коришћеном, енглеском језику, зове *Environmental Sociology*. Отуд би се могло сматрати како је реч о социологији која се интересује само за пробле-

ме природног окружења, односно енвјронмента, што је погрешно. Њена интересовања знатно су шира, при чему природа као таква представља једну од неколико центрифугалних тачака. Социологија окружења успоставља везе са природом као таквом и схватањима човека о њеним вредностима и могућностима да је користи. У овом последњем крије се читав низ друштвених чинилаца који траже своју научну интерпретацију (Pušić, 2013)¹.

Социолошка теоријска конструкција данас је веома тешко упоредива са оном сликом социологије која се стварала током највећег дела 20. века. Велика питања о значају државе, нације или заједнице, на пример, одавно су архивирана мада расправе о њима још увек трају. Управо оваква дисциплинарна самозагледаност учинила је да је данас социологија изгубила значај авангардне друштвене науке коју је имала. Крећући се у оквирима самодовољности у погледу предмета и метода, ставила је себе у позицију друштвене науке која прати друштвене појаве некако из прикрајка и некако увек одговарајући само на последичне изазове друштвених промена. Могло би се сматрати да је, чувајући себе у оквирима своје дисциплинарне традиционалности, највише штете нанела самој себи. За то време многе друге друштвене науке прихватиле су изазов савременог тренутка и покушале да омеђе своје дисциплинарне нише. У том смислу могло би се говорити о позицији социологије као својеврсне метадисциплинарне науке. Са друге стране, у последњој четвртини минулог века, када је чинило да се прикључује владајућим трендовима у великом отварању друштвених наука (Volgerstijn, 1997) социологија је изгубила критичност дисциплинарног одређења и почела је да свој предмет расипа на *baui* све што је представљало друштвену стварност. Могло би се рећи да у томе нема ничег забрињавајућег с обзиром да је управо друштвена стварност онај теоријско-емпиријски оквир унутар ког се гради сама социолошка предметност. Ипак, показало се колико је склиска раван „свакодневних проблема“ унутар којих је потребно да социологија дв своју перспективу а да при томе не сконча у тривијалностима, насилном ’унаучавању’ или пуком социологизму. Показало се како је и то могуће у готово свим областима друштвеног живота: поготово у оним сегментима друштвене стварности где се појављују веома разуђена интересовања и истраживачка пракса осталих друштвених наука: родне студије, студије етничитета, мултикултуралност, екологија, биосоциологија – да поменемо само неке. „И тривијаност је плод ускогрудо-

¹ У српском језику постоји евидентан проблем превођења енглеских речи као што су „environment“ „environmentalism“ и „environmental problems“. Како преузимање англизама у овом облику није у духу језика, а одговарајућих речи у српском језику нема, многи аутори прибегавају коришћењу појмова који проистичу из речи екологија (еколошка свест, еколошки проблеми и слично). То, надале, уноси додатне неспоразуме јер се садржај појма „енвиронмент“ (окружење) битно разликује од појма екологија (Pajvancic Cizelj, 2013).

сти, али у случају социологије она много више потиче од методологије. Ова бољка од које пати социологија настала је негде педесетих година (прошлог века, оп.а.). У узалудном и теоријски погрешном напору да подражавају природне науке, социолози су развили све детаљније квантитативне методе истраживања. То само по себи није лоше..... Међутим, сва социолошка питања не захтевају такав приступ, а нека су у суштини таква да захтевају потпуно другачији квалитативан приступ“ (Berger, 1994, 41-42).

У гужви која је настала гомилањем предмета који би требало да се нађу у социолошком видокругу, чини се да је један предмет остао по страни. Он се никако није уклапао у постмодерни талас „откривања“ друштвене стварности јер је, заправо, знатно старији од овог социолошког таласа. Реч је о *окружењу*. Било је потребно да неко помене глобално отопљење или глобално захваћење, коришћење разних врста отрова, нестанак појединих предела, биљних и животињских врста, цунами, исцрпљивање природних ресурса, коришћење нуклеарне енергије, поновно откривање природе, незаситост конзумеристичке цивилизације, неолиберални однос према окружењу – да би ствари почеле да се мењају. Заправо, било је потребно да се поново појави екологија, не би ли се социологија упитала да ли је се то тиче. Социологија је покушавала да из архиве сопствених сазнања извуче социјалну екологију не би ли се путем ње успоставила веза са новом праксом. Показало се да је то прилично компликовано јер се старом научном апаратуром није могао савладати велики талас нових и старих, али нарасталих проблема.

Како кажу једни од оснивача социологије окружења, В. Катон и Р. Данлап, “промене у еколошким условима које су оштро супротстављене људским друштвима представљају озбиљан изазов за социологију, дисциплину која се развијала у временима када није било тако. Дисциплинарне традиције и веровања која су трајала у годинама ентузијастичког раста, прожимале су социологију на тај начин да су спречавала уплив интересовања која су произилазила из света еколошке реалности. Тако је социологија остала прикраћена за обнову фундаменталним дисциплинарним парадигмама (Catton and Dunlap, 2000:340)².

Након што је појам екологије „начет“ у једном специфичном културном простору попут Чикага у првим деценијама 20. века, његов социолошки пут као да је био предодређен. Чини се да су обрасци друштвеног понашања, који су представљали одређен рефлекс уређења и функционисања организама у нехуманом окружењу, за социологе била довољна и не сувише упитна оријентација. Отуд никако није случајно што је парадигма хумане екологије нашла своје стабилно

---

² Овај чланак је, иначе, био први пут публикован 1980. године у *American Behavioral Scientist*, Sage Publication, pp.15-47, али није изгубио на актуелности.

место у социолошком систему виђења друштвене стварности. Заиста, та врста рефлексивности била је објашњавајућа, премда јој је недостајао један дубљи каузални приступ. Када се на обзорју друштвене стварности, сада већ у другој половини прошлог века, изнова појавио појам екологије, било је јасно да је социологија заробљена унутар свог ексклузивног антропоцентричног разумевања односа природе и друштва. Некако истовремено са том појавом нахрупило је инteresовање и осталих, па и друштвених наука, за тражење сопствене предметности и везе са екологијом. А екологија, као што знамо, није нудила ништа више до једног поједностављеног погледа на оно што се дешава у непосредном окружењу. Виђење је почињало и завршавало се на пропитивању техносфере, хемисфере и биосфере. Оно за шта би по природи ствари требало да је заинтересована социологија, социосфера, остало је у тим раним периодима конституисања обновљене социјалне екологије као нешто о чему се није водило рачуна. Социологија с почетка друге половине 20. века као да није налазила за сходно да раствара свој метапростор и да „пушта“ унутар своје предметности и она интересовања која су се односила на рапидну девастацију окружења. Данас се мање више неупитно помиње да је један од првих сигнала о дезинтеграцији и нарушеном окружењу стигао у виду упозорења Рејчел Карсон о *Тихом њролећу* (Carson, 1962). Међутим, њен утицај се знатно више видео као подршка радикалним социолошким проблемима попут права жена на сопствено поимање окружења. Готово целокупно социолошко интересовање тада се креће у кругу који је већ отворила социјална екологија. У том кругу, све до данас, остаће и немали број социолога, пре свега у срединама у којима је социјална екологија стасавала у једном ортодоксном марксистичком кључу.

Наслеђе које је у погледу људске екологије остало иза Чикашке школе социологије има изузетну епистемолошку вредност, али и проблем што оно није имало одговарајуће рефлексије у социологији током друге половине 20. века. Тако се десио парадокс. Док је Р. Е. Парк 1936. године писао о проблемима ондашње социологије да успостави вредне контакте са природним наукама, као и опасностима заглибљивања у доминантно биолошки свет, данас као да су исти проблеми на делу. Оно, пак, што је остало непроменљиво без обзира на социолошко умеће да успостави плодан однос са природним (и осталим наукама) које се интересују за еколошки поредак, јесте територија. Премда је њена важност назначена само у односу на један сегмент који разматра Парк (доминација), њена улога за социологију окружења је суштинска. „Област доминације у свакој заједници је већином она у којој је највредније земљиште“ (Park, 1938; Marinković, 2013:38). Ако су појмови ’глобализација’ и ’одрживи развој’ били непознати у време када су чикашки социолози покушавали да покрену једну посебну област итекако важну за модерну социологију, категорија простора утемељила се као

необилазна. Мада, знамо, у кључу социолошког пуризма често је управо овај појам доживљаван као искорак из 'стандардног' теоријског круга што је, сада то знамо, било погрешно. Глобализација и одрживи развој, дакле, имају бар једну заједничку 'ствар' коју су препознале многе друштвене, прорпдне и теничко-технолошке науке, а то је територија, односно простор или социолошки још прецизније – окружење. Ван њега нема ни друштвене праксе ни друштвене акције.

Међутим, кад се социологија током последње четвртине 20. века поново пробудила, већ је било касно. Многе друштвене науке увелико су модификовале већ ко зна који круг својих теоријских настојања да окружење укључе у своју предметност. Иза њих су стајала бројна емпиријска истраживања, академски програми и друштвена акција. Током последње четвртине 20. века као да више није било места постављању питања о природи нарушеног односа човека и окружења. Традиционални приступи који су били наклоњенији тумачењу овог насталог дебаланса у смислу друштвеног конструкционизма, лагано су уступали место оним становиштима која нису остављала сумњу о директној улози човека. Он се видео као непосредни узрок, али све више и као последица својих погрешних чиниња на разарању окружења и својих нечињења да се спречи девастација или да се пак пронађу другачији путеви за решавање проблема које је у природном окружењу човек сам створио. Или је, можда, реч о једном затвореном кругу у односу на виђење улоге друштвених актера у „производњи“ друштвеног живота. Потреба да се системски приступи питању актера на друштвеној сцени, најчешће се фокусира на актерима који: (а) имају институционалне „адресе“ и који, будући да представљају део система, имају јасне улоге, одговорности и дефинисане праксе, (б) имају одређену количину моћи која прозилази из политичког или економског статуса, (ц) представљају део професионалних посленика, свеједно о којим активностима да је реч и (д) представљају део неформалне друштвене сцене или су пак део неког од облика удруживања. Очеvidно је да се у оваквом 'стандардном сету' актера који учествују у друштвеном делању не виде они који у односу на окружење могу да имају доминантну улогу, односно грађани као такви а појединци, пре свега. (Тек касније, како се социологија окружења буде развијала, видеће се до које метре је свест појединца снажна и нужна претпоставка за однос-делање у окружењу; свеједно да ли је реч о срединама које се налазе у развојном стајуму државе благостања или је реч о неразвијеним деловима света.)

Када су многи термини којима се означава катастрофична будућност као пројекција еродираних садашњости већ постали део свакодневног политичког и лаичког говора, социологија је схватила да нема више простора за одступање. Природне науке више и нису рачунале са друштвеном акцијом којом би се „њењи“ предмети изучавања на неке начине сачували, али су рачунале са психологијом и правом, пре свега. У првом случају – не би ли им се приближили разлози

за човекова поступања према природи а у другом случају да би се створио какав-такав систем у коме постоји појам одговорности за поступања. И, да, разумели су како је екологија нека врста чаробне формуле у коју стају сви проблеми који се кроз окружење преламају. Са друге стране, техничке и технолошке науке нису биле ни мало сентименталне према окружењу; бар не на начин који би их спречио да трагају за решењима која оправдавају њихову авангардност у постиндустријском времену. Бар два века раније успостављен ланац – производи се да би се трошило, троши се да би се производило, у временима која су нам ближе, постао је још чвршћи. У конзумеристичкој цивилизацији каква је изграђена, није било превише простора за постављање питања о цени постиндустријског напретка. Међутим, није могло бити сумње да ће рачун за растрошну цивилизацију морати да се плати, само што су се сви надали да ће то припасти „неком другом“ или бар оним генерацијама које су само статистички исказ популационе пројекције. А рачун је стигао управо у нашем времену и на наше адресе. На жалост, испостављен је не само онима који су највише оштетили средину да би се истовремено и по највећој могућој цени развијали, већ једнако и онима који од свег техничког и технолошког напредовања цивилизације током 20. и ово мало 21. века нису имали баш ништа. Цену развоја богатих, као и увек у историји, платили су сиромашни.

Када је средином седамдесетих година прошлог века унутар једног дела социолошке заједнице почела да преовлађује свест о томе да је нарушавање квалитета живота у директној вези са нарушавањем квалитета природног окружења, било је јасно да путем пробоја креће нов приступ у виду социологије окружења. Да би се боље разумела позиција из које је социологија окружења успела да пронађе свој дисциплинарни пут, неопходно је размотрити бар четири питања. Прво, колико је социологија у кашњењу за истраживањима окружења? Друго, због чега је социологија имала проблем да прихвати еколошка питања? Треће, да ли је социологија окружења успела да пронађе своје право место унутар социологије? Четврто, која су истраживачка интересовања социологије окружења?³ (Pušić, 2009: 29-30). Данас, када су ти одговори познати и кад је социологија окружења увелико етаблирана, остаје да се види какве су везе између ове посебне социолошке дисциплине и глобализације.⁴

³ Оваква и мање-више слична питања постављају се у готово свим покушајима да се направи преглед пута којим је прошла социологија окружења. Један од, чини се, целовитијих текстова (премда са погледима који одговарају немачкој социолошкој перспективи), а који смо овом приликом имали на уму, дат је у: Huber, 2001.

⁴ У Србији је пут којим је пролазило стасавање социологије окружења унеколико другачији од оног које је обележило средине са развијенијом академском и истраживачком праксом. Главна разлика односи се на прихватање окружења као релевантног социолошког појма, што је у нашој

2. Глобализација као тематска присила и социологија окружења као природан одговор

Чини се да данас у многим интелектуалним круговима преовладава веровање да без разговора о глобализацији многа питања, поготово она друштвене природе, нису добро постављена. Разговор о глобализацији данас се налази у центру научно пожељног дискурса; готово да је реч о својеврсној улазници у поље научне коректности; бар онако како се данас она разумева. Ко, у покушајима да објасни узроке и последице турбулентног света сред којег се налазимо не говори о глобализацији, као да није на добром путу. Истовремено, лаичке представе о свету који све мање разумемо крећу се у сличном кругу јер сама магловитост појма глобализације нуди могућности да се (о)лако пронађу одговори на многа питања о иначе замршеној стварности. Без обзира на многе слепе колосеке у тумачењу глобализације или управо због тога, постоји озбиљна потреба да се о овој теми недогматски и несцијентификаторски по сваку цену, промишља. Стојимо на становишту да је реч пре свега о процесу дугог трајања који се у добро подешеној истраживачкој перспективи може угледати у многим прошлим временима; једнако јасно или једнако „опасно“, како нам се чини да она данас изгледа. У зависности од успеха да истраживачку диоптрију подесимо на тај начин, може се рачунати и са успехом да препознамо и нека друга времена у којима су се дешавале многе радикалне цивилизацијске промене. Када је реч о ономе што је у центру нашег интересовања, окружењу, дакле, то видимо као најбољи могући пример да се спрам њега подеси и социолошка перспектива која је усмерена ка идеји о одрживом развоју.

Оно на шта овде желимо да скренемо пажњу је да је средином друге половине минулог века растућа социолошка пажња окренута ка проблемима окружења, резултирала релативно дисорганизованом екстензијом теорије, концепата и студија случаја. Делимичној конфузији око дефиниције предметности допринело је и то што распарчавање социологије на низ субдисциплина, које је тад било на делу, није нудило повољну климу да се дубље промисли о томе каква је разлика између социологије о окружењу и социологије окружења. То је позната „социолошка болест“ или како ју је П. Бергер назвао, социолошка ускогрудост. „Ускогрудост у социологији не представља само недостатак, већ доводи до крупних грешака у расуђивању“ (Berger, 1994:41). Управо стога треба јасно назначити да социологија окружења није социологија о окружењу, већ пре социологија која се креће у оквиру окружења. Тај оквир укључује поглед од опште екологије до со-

---

средини било знатно успореније. Истовремено, екологија као област веома недефинисаног академског и истраживачког профила која би требало да има суштинске везе са социологијом, код нас се развија као помодна, политички пожељна и/или комерцијална тема.

цијалне екологије. Истина је да највећи број интересовања полази од традиционалне социологије, с тим да се истиче физичко окружење као фактор који може да има утицај на људско понашање и друштвену организацију. Социологија окружења, дакле, појављује се као једна посебна социолошка дисциплина која треба да реши један посебан методолошки проблем: како социолошки интерпретирати проблеме окружења? На то се се аутоматски надовезује упитаност о томе: (а) Како промене у природном окружењу почињу да бивају дефинисане као друштвени проблем и (б) Како институције одговарају на проблеме окружења? На први поглед, рекло би се да је реч о два сасвим стандардна питања. Међутим, њихова „необичност“ почиње да бива таквом већ од средине шездесетих година прошлог века. Наиме, када је објављен извештај о *границама раста*, сада већ давне 1972. године, било је јасно да друштвене науке више немају право да се понашају као да девастаација окружења не постоји.⁵ Већ тада је било јасно да је кључна реч која стоји и као узрок и последица процеса којима се угрожава будућност цивилизације, уствари, глобализација. Премда тај појам није експлицитно истурен у први план, јасно је да без укрупњавања појединих кључних процеса, заправо глобализације, цео овај пројекат није могуће разумети. Као научни дискурс овај појам ће се појавити мало касније, доживети велики залет и коначно постати буззворд. И док трају расправе о томе која је дефиниција глобализације најприхватљивија, да ли је реч о пројекту или процесу, када она стварно почиње и како је суштински разумети, све време стоји пред нама чињеница да је *окружење* најмањи заједнички именилац свих узрока и последица мега процеса којима се описује глобализација.

Савремено интересовање за социолошко посматрање окружења активно датира од касних седамдесетих 20. века, Тада су В. Кетон и Р. Данлоп узнемирили традиционалне социолошке теорије, увођењем нове еколошке парадигме – New Ecological Paradigm – NEP (Dunlap, 1979). Реч је о појму који је аналоган уопштем погледу “зелених”, само са одређеном академском озбиљношћу и приступом који је мање антропоцентричан а више екоцентричан. Био је то наговештај модерног холистичког приступа, “нове људске екологије”, односно социологије окружења у којој је разматрање глобализације представљало само природни део великог истраживачког поља а не нову и необилазну социолошку праксу. Истовремено, био је то први социолошки пут ка разумевању појма *одрживи развој*, који ће бити кључан за многа социолошка тумачења веза између друштва и при-

⁵ Књига *The Limits to Growth*, коју оригинално потписују четири аутора, Donella Meadows, Dennis Meadows, Jurgen Randers i William Behrens III, заправо представља извештај о будућности света, настао као последица математичког модела који рачуна са четири макроваријабле: расположивост природних ресурса, пољопривредна производња, контрола natalитета и заштита окружења (Код нас: *Granice rasta*, Stvarnost, Zagreb, 1972.)

роде. Битно је напоменути да се то догађа знатно пре него што ће сам појам ући у масовну и неконтролисану употребу и постати врло уносна научна и политичка роба.

Како је пут за етаблирање и развој социологије окружења био трасиран и интересовање за ову област бивало је све веће, тако да је деведесетих година 20. века већ попримило интернационалне димензије.⁶ Са друге стране, управо респектујући чињеницу да многе појаве у окружењу имају глобална обележја, било је неопходно да социологија препозна територијализацију у односу на коју се поједини друштвени проблеми, процеси или феномени могу односити. Само је пуристичким социолозима то могло личити на напуштање идеје о максималној општости социолошког начина мишљења. Социологија је у једном прилично дугом периоду била неосетљива на територијализацију узрока и последица а у односу на проблеме којима се бавила, сматрајући да су шансе за постизање општости у том случају смањене. Показало се да ништа није погрешније него такво уско виђење простора унутар којих се рефлектују друштвени услови.

Нас, дакле, може занимати само оно природно окружење које постоји паралелно са друштвеном заједницом, односно окружење које је израз дуализма природног и друштвеног. То међудејство може да се догоди само у односу на конкретно. Значи да је нужан одређен простор, да не постоји “природно” и “вештачко” као апстрактно, односно да се окружење мора територијализовати. Било о ком природном или друштвеном феномену да је реч, он може мисаоно да се обухвати само уколико је у стању да нађе узглавље у конкретној територијалности. Тако се синкретичком процесу природног и друштвеног додаје и просторно и ми говоримо о окружењу у којем постоји спрегнуто међудејство природно-друштвено-просторно. Чак и тада, када се говори језиком глобализације (попут озонског омотача, ефекта стаклене баште, индустријализације, урбанизације и слично) оно кроз **узроке** и **последице** добија своју функцију територијалности. Већ из овога видимо да се пред социологију поставља захтев да контекстуализације, односно прецизнијег одређења. Овакав захтев на изглед представља озбиљну „претњу“ традиционалном разумевању социологије у којој је начело општости услов свих услова. Социологија окружења, међутим, врло радо поставља питања на која је нужно да се дају одговори, не би ли разматрање одређене друштвене појаве, процеса или феномена нашло свој пуни смисао. Канадски социолог Ј.

---

⁶ Група за “Окружење и друштво” у оквиру Међународне социолошке асоцијације (ISA) 1992. године интегрисана је са групом за “Социјалну екологију” у облик “Истраживачког комитета 24 за окружење и друштво”, са преко 200 чланова. На Светском конгресу социолога 1994. године у Билефелду, Немачка, чак 411 реферата било је повезано са окружењем и друштвом (Hannigan, 1997: 11-12).

Ханиген, градећи своју идеју социјалног конструкционизма, успео је да учини користан отклон од стриктног ка контекстуалном конструкционизму. Управо у њему видео је ону нужну разделницу која често недостаје социологији, између општих и посебних проблема, али не као међусобно искључивих. Код *сиприкиј-ној конспирекционизма* иситиче се да природно окружење никад не “говори” директно, већ се то увек дешава посредством људи. Идеје, теорије и концепти који се стварају унутар друштва могу да обликују начине на које се окружење опажа и разумева. Истовремено, контекстуални конструкционисти полазе од премисе да проблеми окружења могу бити веома реални. Проблеми окружења могу да се класификују у зависности од њиховог опаженог значаја. Тако, на пример, владе земаља и енвајронменталисти могу да се сложе да је **глобално загревање** опасније него појава озонских рупа, а да је ово много опасније од загађења река, а да је оно много озбиљније од смећа на улицама, итд. Када бисмо направили насумични преглед стања окружења можда бисмо дошли до тога да уствари јавност прави те приоритете. То је због тога што право на проблеме окружења постоји унутар променљивог друштвеног контекста и под утицајем владајућих научних и политичких идеја, економских околности и културних приступа. Да ли је могуће да проблеми окружења буду рангирани према њиховим реалним потенцијалима (у смислу снаге којом се уништава окружење) или се пак за рангирање узимају неки други критеријуми? Да ли је могуће да нека интересна група скрива или потискује важност неког проблема, са једне стране, и да нека друштвена група која има малу моћ успе у јавности да подигне свој глас? Како би то уопште могло да се догоди? Контекстуални социолози заступају тезу да је тако нешто управо сам предмет интересовања социологије, те да се њена пуна улога остварује у истраживању *свих* проблема окружења, свеједно ко настоји да их истакне или оспори (Sutton, 2007). Премда је готово целокупан конструкционистички приступ у социологији често бивао изложен критикама не као једна посебна идеја већ као начин мишљења који је недовољно утемељен у стварном животу, чињеница је да је управо он начео питања односа глобално-локално који ће много касније бити део социолошког мејнстрима. Јер, ниједан проблем који се појављује у природном окружењу у суштини нема лимитаран ареал простирања. Чак и када се говори о неким готово ендемским појавама, мора се рачунати са тиме да негде, у једном тренутку, наступа проблем у окружењу који је изазван поремећајима баланса у природном окружењу. Сетићемо се да је и Дарвин говорио о могућностима таквих поремећаја а да је његов ‘пример о мачкама и детелини’, као класичној илустрацији међусобне зависности (у овом случају врста) користио и Р. Парк у својим почетним образложењима значаја и социолошког смисла људске екологије (Park, 1936; Marinković, 2013:12). Историјски примери таквих поремећаја углавном су добро познати. Можда је један од најстаријих наратива који се на

ову тему односе онај о Аустралији као релативно заокруженом и врло аутентичном еколошком систему. Са мало више сензитивности за вредности биодиверзитета, многло би се сматрати да је реч о посебном, глобално изузетно значајном, али локално непоновљивом природном окружењу. Примера овакве врсте дакако је веома много. Дакле, социологија окружења је отворила врата социолошког интересовања за ствари „споља”, односно покушала је да објасни немогућност разумевања света као система уколико се на дневни ред не постави питање светског окружења, као једног сложеног екосистема.⁷ Покушаји да се територијалност уведе у социологију као обавезујућа парадигма у тумачењима друштвеног света, рекли смо, није нова. Међутим, интензитет ове реалне потребе током времена се мења, већ у зависности од осталих „спољних” чинилаца, најчешће политичке и економске природе. Тако се, на пример, током седамдесетих година прошлог века, када је социологија запала у неку врсту теоријске и методолошке самодовољности, као својеврсна критичка парадигма критике модерности и нека врста улазнице у дискурс постмодерности, јавља укрупњавање идеја и проширивање предметног интересовања. Један од најречитијих примера таквог неосоциолошког приступа понудио је И. Волерстин у идеји ’Школе светског система’. „С обзиром на предмет ШСС (Школа Светског Система) И. Валерстеина се може означити и као једна од *глобалистичких* односно *мондијалистичких* струја мишљења“ (Роповић, 1995:25). У нашем случају посебно је интересантна чињеница да се управо у овом времену појављује интересовање да се унутар социологије етаблира посебна социолошка дисциплина која би била део *риџма свеиџа*, односно социологија окружења. Шта је било логичније него да се питања глобализације, која ће на социолошку сцену као јасно отворена и пороблематизована тема стићи нешто касније, појави интересовање за глобално – тамо где се оно најјасније уочава, односно у окружењу. Немамо у овом тренутку илузију да је само еколошка парадигма била та која је усмеравала овакву оријентацију социологије, премда су се еколошки проблеми скупљали у жижну тачку у којој су се преламали сви глобални неспоразуми природе и човека. Јасно је да су почетни импулси долазили из сфере политике, економије и с њима у вези технологије, али ниједна друштвена наука није била спремна да промишља проблеме нарушеног природног окружења на холистички начин. Истраживачку расцепканост интересовања покушала је да повеже управо социологија окружења. Разумевајући глобално као систем састављен од испреpletаних економских, еколошких, политичких, технолошких, културних и социјалних процеса, понудила је *окружење* као теоријски предмет и истраживачко поље. Социологија окружења ставила је пред се-

---

⁷ Овде са доста обазривости уносимо идеју о екосистемима, будући да је у једном дугом периоду у социологији овај појам разумеван као реликт “несоциолошке” екологије.

бе велик методолошки изазов: како да социолошки интерпретира проблеме окружења и, природно, пошла је од глобалног карактера окружења. Било је то време када појам еколошке етике још није добио свој простор у оквирима научног промишљања о проблемима нарушеног природног окружења, мада су поступања према природном окружењу итекако била усмеравана према инхерентним друштвеним вредностима *одређеног* друштва. Тек када западноцентрична научна мисао „открије“ овај појам почеће и знатније интересовање за њега и наука ће се свим силама трудити да опише друштвено делање усмерено ка природи а које је задато системима вредности. При томе ће се, по ко зна који пут, заборавити да је поступање према природном окружењу које не препознаје суштинску каузалност између природе и човека, последица антропоцентричне западне праксе. Но, неће нам промаћи ни то да ће се код ’откривања’ еколошке етике као дела еколошке филозофије у 20. веку, инсистирати на томе да се успоставе глобалне координате ове идеје; што је, дакако, погрешно. Покушаји да се споје однос Аборигина према коришћењу воде и флаширање воде у пластичне боце у Канади, на пример, по свему личе на филозофску алхемију и научну доконост. Социологија окружења, дакле, покушава да у социологију врати и ојача значење контекста, као основног теоријског и емпиријског упоришта.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bek, Ulrich (2011). *Svetsko rizično društvo: u potrazi za izgubljenom sigurnošću*, Novi Sad, Akademska knjiga.
- Berger, Peter, L. (1994). Sociologija: povlačenje poziva. *Američki Pregled*, br.2, 65, 38-42.
- Carson, Rachel (1962). *Silent Spring*. Boston. Houghton Mifflin.
- Catton, William A. and Riley Dunlap (2001). A New Ecological Paradigm for Post-Exuberant Sociology, u: Frey, Scott, *The Environment and Sociology: Reader*. Boston. Allyn and Bacon. 340-377.
- Dunlap, Riley E. and Catton, W. R. Jr. (1979). Environmental Sociology. *Annual Review of Sociology*. 5, 243-273.
- Hannigan, John A. (1997). *Environmental Sociology: A Social Constructionist Perspective*. London. Routledge.
- Huber, Josep (2001). Environmental Sociology in Search of Profile. *Sociology and Ecology*. Bremen. The German Society of Sociology.
- Krznar, Tomislav (2008). Čovjek i okoliš u socijalnom kontekstu. Prilog socijalno-ekološkom istraživanju. *Ekonomika i ekohistorija*. Vol. 4. No.1, 134-150.
- Lomberg, Björn (2001). *The Skeptical Environmentalist: Measuring the Real State of the World*. Cambridge University Press. Cambridge
- Marinković, Dušan, prir. (2013). *Čikaška škola sociologije: 1920-1940*. Novi Sad. Mediterran Publishing.

- Martin, Dominique, Jean-Luc Metzger and Philippe Pierre (2006). The Sociology of Globalization“, *International Sociology*. Vol. 21(4); 499-521.
- Meadows, Donella, Dennis Meadows, Juirgen Randers i William Behrens III (1972). *Granice rasta*. Zagreb. Stvarnost.
- Nadić, Darko (2007). *Ekologizam i ekološke stranke*. Beograd. Službeni glasnik.
- Pajvančić Cizelj, Ana (2013). Sociologija okruženja: između klasične sociološke tradicije i nove ekološke paradigme (rukopis)
- Park, Robert Ezra (1936). Human Ecology. *The American Journal of Sociology*. Vol. 42, No. 1.
- Popović, Milan (1995). *Ritam sveta: Škola Svetskog sistema Immanuela Wallersteina*. Podgorica. CID.
- Pušić, Ljubinko (2009). Sociologija okruženja u traženju svog akademskog i istraživačkog profila. *Sociologija i postor*. God 47, broj 183(1), str.17-42.
- Pušić, Ljubinko, Ana Pajvančić (2010). Odnos građana Vojvodine prema ekološkim problemima: Vrijednosne orijentacije, percepcije problema i njihovih uzroka. *Socijalna ekologija*, Vol. 19. No.3, Zagreb. 273-292.
- Pušić, Ljubinko (2013). *Sociologija okruženja: hrestomatija*, Novi Sad. Mediterran Publishing (rukopis).
- Ljubinko Pušić (2013). „Održivi razvoj između konzervativnih i progresivnih ideja“ u: Petrović, Mina, *Izazovi održivog razvoja*. Beograd. Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. 11-24.
- Sutton, Philip W. (2007). *The Environment: A Sociological Introduction*. Social Construction of Nature. Cambridge. Polity. 26-37.
- Shellenberger, Michael & Tod Nordhaus (2004). *The Death of Environmentalism*. The Heartland Institute. Chicago. Ill.
- Sutton, Philip W. (2007). *The Environment: A Sociological Introduction*. Cambridge. UK. Polity Press.
- Volerstin, I. (i drugi) (1997). *Kako otvoriti društvene nauke*. CID. Podgorica.

Ljubinko Pušić
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet

Summary

ENVIRONMENTAL SOCIOLOGY AS THE BROADEST FRAMEWORK FOR A RESEARCH OF THE GLOBALIZING SOCIAL REALITY

Abstract: The all-encompassing processes of globalization have contributed in a large measure to the confusion within scholarly attempts to decode its comprehensiveness, its causes, and its scope. The premise of this article is that the environment is a relevant sociological concept and a tool for the most complex and the most complete understanding of the impact that global processes have on social reality. We can also see that environmental sociology, as a distinct and very young – though well established – sub-discipline of sociology is a very suitable epistemological framework for testing the elements of globalization. This article considers the relationship between environmental sociology and the five common foundational sub-processes that define globalization and sustainable development. Those subprocesses are defined as political, economic, ecological, technological, and cultural. Furthermore, this article articulates the basis of the quest for the lowest common denominator within both theoretical and practical aspects of these subprocesses. In that sense, the question of the plausibility of the idea of sustainable development – as the intersection of the aforementioned subprocesses – is addressed.

Key words: globalization, sociology, environment, society, sustainable development